



<https://doi.org/10.70728/a.series.ijt.v08.i06.065>

УДК: 75(575.1)"1950/1960"

<https://orcid.org/0009-0006-7002-4392>

1950–1960-YILLARDA O‘ZBEKISTON TASVIRIY SAN’ATINING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI: MILLIYLIK, REALIZM VA JANR YANGILANISHI

Maxmudova Durdona Solijon qizi,

UBS universiteti o‘qituvchisi

d.makhmudova@mail.ru

Annotatsiya. Mazkur maqolada 1950–1960-yillarda O‘zbekiston tasviriy san’ati rivojlanishining asosiy yo‘nalishlari tahlil qilinadi. Urushdan keyingi davrda portret, peyzaj, janrli kartina va kitob grafikasida kuzatilgan uslubiy yangilanishlar, milliy mazmunni anglashga intilish va socialistik realizm tamoyillarining ta’siri yoritiladi. Shuningdek, rassomlar maktabining shakllanishi, pedagogik faoliyat, ijodiy uyushmalarning roli hamda haykaltaroshlik va monumental san’atdagi kadrlar yetishmasligi kabi muammolar ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: tasviriy san’at, portret, peyzaj, kitob grafikasi, milliylik, socialistik realizm, O‘zbekiston, 1950–60-yillar.

Abstract. This article analyzes the main development trends of fine arts in Uzbekistan during the 1950s–1960s. It examines stylistic transformations in portrait, landscape, genre painting, and book graphics, as well as the growing interest in national themes and the influence of socialist realism. The study also highlights the formation of professional art schools, pedagogical activities, the role of creative unions, and challenges such as the lack of local sculptural specialists and the slow development of monumental art.

Keywords: fine arts, portrait, landscape, book graphics, national identity, socialist realism, Uzbekistan, 1950s–60s.

Аннотация. В статье анализируются основные тенденции развития изобразительного искусства Узбекистана в 1950–1960-е годы. Рассматриваются стилистические изменения в портрете, пейзаже, жанровой живописи и книжной графике, стремление к национальному содержанию и влияние принципов социалистического

реализма. Особое внимание уделяется формированию художественной школы, педагогической деятельности, роли творческих организаций, а также проблемам нехватки скульпторов и слабого развития монументального искусства.

Ключевые слова: изобразительное искусство, портрет, пейзаж, книжная графика, национальность, социалистический реализм, Узбекистан, 1950–60-е годы.

KIRISH. XX asrning o‘rtalari O‘zbekiston tasviriy san’ati tarixida urushdan keyingi tiklanish, janriy boyish va milliy badiiy tafakkurning faollashuvi bilan xarakterlanadi. 1950–1960-yillarda rassomlar ijodida inson obrazini chuqur psixologik talqin qilish, tabiat va mehnat mavzusini realistik yoritish, shuningdek kitob grafikasi va portret janrida uslubiy yangilanish kuzatildi. Bu jarayon bir tomondan socialistik realizm estetikasi bilan bog‘liq bo‘lsa, ikkinchi tomondan milliy madaniy xususiyatlarni anglashga bo‘lgan ehtiyoj bilan belgilandi.

Maqolaning maqsadi — mazkur davrdagi tasviriy san’at rivojining asosiy tendensiyalarini tarixiy-tahliliy jihatdan yoritish va janrlar kesimidagi o‘zgarishlarni ilmiy asosda baholashdan iborat.

50–1960-yillar san’atida socialistik realizm talablari saqlanib qolgan bo‘lsa-da, ijodkorlar milliy kolorit, urf-odatlar, an’anaviy qiyofalar va tarixiy merosni badiiy ifoda etishga intildilar. Bu esa asarlarda xalq hayoti, mehnat jarayonlari, qishloq va shahar manzaralari, milliy qahramonlar obrazini yangicha talqin qilish imkonini berdi. Milliylik nafaqat mavzular tanlovida, balki rang yechimi, kompozisiya va plastik ifodada ham o‘z aksini topdi. Shu bilan birga, mazkur davrda janr tizimida ham muayyan yangilanishlar kuzatildi. Portret, maishiy janr, peyzaj va tarixiy kompozitsiyalar yangi badiiy izlanishlar bilan boyidi. Rassomlar inson ichki dunyosini, zamondosh obrazini va ijtimoiy voqelikni chuqur psixologik tahlil asosida yoritishga harakat qildilar. Bu holat O‘zbekiston tasviriy san’atining professionallashuvi va uslubiy boyishida muhim omil bo‘ldi.

Shu nuqtai nazardan, 1950–1960-yillarda O‘zbekiston tasviriy san’atining rivojlanish tendensiyalarini milliylik, realizm va janr yangilanishi kontekstida tahlil qilish san’atshunoslik uchun dolzarb masala hisoblanadi. Mazkur tadqiqot ushbu davr badiiy jarayonlarini ilmiy asosda yoritish, ularning estetik va ijtimoiy ahamiyatini ochib berishga qaratilgan

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

O‘zbekiston tasviriy san’ati tarixi bo‘yicha fundamental tadqiqotlardan biri R.X. Taktashning asari bo‘lib, unda XIX asr oxiridan 1960-yillargacha bo‘lgan davr kompleks tahlil qilingan, portret, peyzaj va grafika rivojiga doir muhim faktlar keltirilgan [1; 3; 4; 6].

Nuritdin Muhitdinov maqolasida ayrim portret asarlarining yaratilish tarixi va ularning ijtimoiy-madaniy ahamiyati ochib berilgan [2].

X.D. Ustaboyeva tadqiqotida sovet davrida san’atni tashkil etish, kadrlar tayyorlash va haykaltaroshlik sohasidagi muammolar tahlil etilgan [5]. Davriy matbuot materiallari esa

monumental san‘at va qurilish bilan bog‘liq masalalarning amaliyotda qanday kechganini ko‘rsatadi [7]. Lutfulla Abdullayevning maqolasi ijodiy uyushmalar va rassomlar faoliyatini baholashda muhim manba vazifasini o‘taydi [8].

Shu manbalar ushbu tadqiqotning nazariy va faktologik asosini tashkil etdi.

Tadqiqotda quyidagi usullar qo‘llanildi:

- tarixiy-xronologik tahlil (san‘at rivoj bosqichlarini davriylik asosida o‘rganish);
- qiyosiy tahlil (janrlar va uslublarni solishtirish);
- san‘atshunoslik interpretatsiyasi (asarlarning badiiy yechimi va mazmunini sharhlash);
- manbashunoslik usuli (arxiv, ilmiy adabiyot va davriy matbuot materiallarini tahlil qilish)

NATIJALAR VA MUXOKAMA

1950-yillar boshlarida O‘zbekiston tasviriy san‘atida urushdan keyingi madaniy tiklanish jarayoni badiiy ifodaning chuqurlashuvi, obrazlilik va kompozision mukammallikka intilish bilan xarakterlandi. Bu davrda rassomlar faqat tashqi qiyofani emas, balki insonning ichki ruhiy holatini ochib berishga harakat qildilar. Shu jihatdan Yu. Yelizarov iste’dodli portretchi sifatida maydonga chiqdi. Uning 1951 yilda yaratgan «Yozuvchi S. Ayni portreti» asari shaxs psixologiyasini kolorit va kompozisiya orqali ifoda etish imkoniyatini namoyon etgan muhim namuna bo‘ldi.

Peyzaj janrida ham sifat jihatdan yangilanish kuzatildi. Ural Tansiqbayev ijodida bu jarayon ayniqsa yaqqol namoyon bo‘lib, urushdan keyingi musiqiy-lirizmga asoslangan kichik formatli etyudlardan keng qamrovli, panoramali peyzaj-kartina asarlariga o‘tish kuzatildi. Bu esa tasviriy makonning kengayishi, detalizatsiya va kompozision yaxlitlikka intilishni anglatar edi. Rassom tematik va seriyali asarlar yaratib, tabiat va mehnat manzaralarini epik ruhda ifodalashga erishdi. Ushbu tendensiyalar butun respublika rassomligida asarlarning «bitmalik» va yakunlanganlik darajasini oshirishga turtki berdi. Shu bilan birga, Samarqand maktabi vakillari — R. Timurovning kameraviy-lirik tonal rassomligi, N. Karaxanning realistik peyzajlari, S. Saxarsev va K. Bogoduxovning izlanishlari peyzaj janrining uslubiy xilma-xilligini boyitdi [1, b-190].

Portret janrida ijtimoiy-ideal qahramon obrazini yaratishga alohida e’tibor qaratildi. Abdulhaq Abdullayevning «Nazarali Niyozov portreti» shu ma’noda davr talablarini ifoda etuvchi asar sifatida shakllandi. Markazkom muhokamalaridan so‘ng portret qayta ishlanib, qahramonning mehnatkashlik va jasorat timsoli sifatidagi qiyofasi — oq yaktak, ko‘krakda Oltin yulduz, yelkada ketmon bilan tasvirlanishi orqali ideallashtirilgan xalq obrazi yaratildi. Bu holat san‘atning sovet davri mafkuraviy vazifalari bilan uzviy bog‘liqligini ko‘rsatadi. Asarning ijtimoiy ahamiyati shunchalik kuchli bo‘ldiki, 1951 yili Nazarali Niyozovning ilg‘or tajribasini ommalashtirish masalasi hatto davlat miqyosida ko‘tarildi [2, b-15-16].

Urushdan keyingi davrda grafika san‘ati ham faol rivojlandi, ayniqsa kitob grafikasi va plakat janri ustuvor yo‘nalishga aylandi. Stanokli grafika ma‘lum muddat susaygan bo‘lsa-da, V. Rojdestvenskiyning frontoviy eskizlarga asoslangan litografiyalari mazkur sohada mazmunli izlanishlarni saqlab qoldi. Asosiy taraqqiyot esa kitob bezagi sohasida kuzatildi. Milliy an‘analarga murojaat qilish, ornament va arxitektura shakllarini kompozitsiyaga uyg‘unlashtirish, rang madaniyatini yuksaltirish kabi tamoyillar kuchaydi. Iskander va V. Ikramov ijodida ana shu milliylik va tarkibiylikka intilish kitob grafikasini yangi bosqichga olib chiqdi.

V. Kaydalov esa tajribali illyustrator sifatida kitobning umumiy badiiy yechimini yaratishga qodir muallif sifatida shakllandi. Uning «Qirq qiz», «Bois yo‘lida», «Yechimsiz Sanjar», «Alpamish» kabi asarlarga ishlagan illyustratsiyalari adabiy manba ruhiga mos uslub, tonal yechim va kompozision yaxlitlik bilan ajralib turadi. Bu davrda K. Cheprakov, V. Kedrin, S. Marfin, A. Venediktov, A. Osheyko, V. Bremyan kabi rassomlar ham kitob grafikasi rivojiga salmoqli hissa qo‘shdilar. Xususan, ofort texnikasidagi me‘moriy peyzajlar va alohida illyustratsiyalar grafikaning professional darajasini oshirdi [1, b-191].

Umuman olganda, 1950-yillar O‘zbekiston tasviriy san‘atida janrlar kesimida uslubiy takomillashuv, milliylik va realizm uyg‘unligi, shuningdek mafkuraviy mazmunning kuchayishi bilan xarakterlanadi. Portret, peyzaj va kitob grafikasidagi ushbu jarayonlar respublika badiiy madaniyatining yangi bosqichga ko‘tarilganini ko‘rsatadi.

1955–1965 yillar O‘zbekiston tasviriy san‘ati taraqqiyotida yangi mazmun va uslubiy qidiruvlar bilan xarakterlanadigan bosqich sifatida namoyon bo‘ldi. Bu davrda respublikada faoliyat yuritgan rus rassomlari o‘zbek xalqining milliy hayotini chuqur his qilish, uning turmush tarzi, xarakter va madaniy qiyofasini badiiy jihatdan anglashga intilishdilar. Mazkur jarayonni milliy mavzuga murojaatning ikkinchi to‘lqini sifatida baholash mumkin. Birinchi to‘lqin 1930–40-yillarda P.P. Benkov, E.M. Kovalevskaya, Usto-Mumin, A.N. Volkov, N.V. Keshina, M.I. Kurain ijodida namoyon bo‘lgan bo‘lsa, ikkinchi bosqichda milliy hayot lirik va qahramonlik ruhida, ijobiy qahramon obrazi va xalq madaniyatining o‘ziga xosligini ochishga qaratilgan holda tasvirlandi. Ayniqsa, portret va portret-kartina janrlariga qiziqishning ortishi inson obrazi orqali davr ruhini ifoda etishga bo‘lgan ehtiyojni ko‘rsatadi [1, b-198].

Shu bilan birga, tasviriy san‘at tarmoqlarining barchasida ham birdek taraqqiyot kuzatilmadi. Xususan, haykaltaroshlik sohasida mahalliy millat vakillaridan chiqqan professional kadrlar yetishmasligi jiddiy muammo sifatida saqlanib qoldi. Bu holat milliy plastik san‘at maktabining shakllanishini sekinlashtirdi. Masalani hal etish maqsadida KPSS XX s‘yezdi qarorlariga muvofiq, uy-joy va davlat qurilishlarida o‘zbek haykaltaroshlarining faol ishtirokini ta‘minlash vazifasi qo‘yildi, ya‘ni monumental san‘atni amaliy qurilish jarayoni bilan bog‘lash orqali mutaxassislar tayyorlashga urinishlar qilindi [3, b-35].

1950-yillar ikkinchi yarmida ijodkorlar faoliyatida real hayotni tipik va xarakterli holatlarda aks ettirishga intilish kuchaydi. Bu jarayon R. Axmedov ijodida ayniqsa yaqqol

ko‘zga tashlanadi. U o‘zbek xalqi hayoti va tabiat manzaralarini o‘rganish orqali portret va peyzaj etyudlarida kasbiy mahoratini mustahkamladi. Shu davrda M. Saidov va R. Axmedovning Rankent teatral-san’at institutidagi pedagogik faoliyati, yosh rassomlar tayyorlashda muhim o‘rin tutdi. Ular bilan birga faoliyat yuritgan T. Oganegov esa portret janrida salmoqli yutuqlarga erishdi. Uning S.P. Borodin portreti realistik yechim, xarakterni chuqur ochib berish va rang gammasining sovuq, salobatli ohangi bilan ajralib turadi. Portretida yozuvchining jiddiy va samimiy tabiati ishonchli badiiy vositalar orqali ifodalangan.

Mehnat mavzusi ham davr rassomligida muhim o‘rin egalladi. V.I. Sizganovning paxtachi portreti (1960 y.) va Oganegovning Xaydarkan qazib olish joyida yaratgan ishchilar obrazlari mehnat insonlarining kuch-quvvati, samimiyligi va sog‘lom xarakteriga urg‘u berishi bilan ahamiyatlidir. Bu asarlarda socialistik realizm estetikasi bilan birga tirik kuzatuv va psixologik ishonch ustuvorlik qiladi. Janrli kartinalarda ham mazmun jihatdan chuqurlashuv kuzatildi. M. Svidov 1954 yildagi «Normalarni bajarmadi» asaridan so‘ng «G‘orda», «Do‘st qizlar», «Choban» kabi ishlarida inson munosabatlari va kundalik hayot dramtizmini psixologik talqinda yoritdi. Z.M. Kovalevskaya an‘analarini davom ettirgan holda K. Svidov o‘zbek janr rassomchiligiga ichki kechinmalarga asoslangan qissaviylik va psixologizm olib kirdi [1, b-200].

Biroq barcha yutuqlarga qaramasdan, tashkilotchilik va institusional muammolar ham mavjud edi. 1950-yillarda yangi qurilish va arxitektura bilan bog‘liq holda monumental san’atni rivojlantirishga mas’ul mutaxassislar va tashabbuskorlar yetishmadi. Natijada monumental-dekorativ yo‘nalish ijodiy tashkilotlar diqqatidan chetda qolib, bu sohaning rivoji sekinlashdi [4].

Shu nuqtai nazardan, Rassomlar soyuzi faoliyati muhim ahamiyat kasb etdi. XX asrning 30–50-yillarida tashkilotga turli rahbarlar — Barxanov, V.I. Ufimsev, U. Tansiqboyev, S. Abdullayev, I. Ikromovlar raislik qildi. Ular qisqa muddatli rahbarlik davrida ham ko‘plab tematik polotnolar, portret va peyzajlar yaratilishi, ko‘rgazmalar tashkil etilishiga turtki berdilar. Ayniqsa, Barxanov davri san’at hayotining faollashuvi bilan xarakterlanadi [5, b-3].

Umuman olganda, 1955–1965 yillar O‘zbekiston tasviriy san’atida milliy mazmunni anglash, inson obrazi orqali davr ruhini ifoda etish, pedagogik maktab shakllanishi va janrlar xilma-xilligining kengayishi bilan ajralib turadi. Shu bilan birga, haykaltaroshlik va monumental san’atdagi kadrlar yetishmasligi kabi muammolar sohaning to‘liq rivojlanishiga to‘sqinlik qilgan. Bu davrni yutuq va muammolar birgalikda mavjud bo‘lgan o‘tish bosqichi sifatida baholash mumkin.

XULOSA. 1950–1960-yillar O‘zbekiston tasviriy san’atida janriy va uslubiy yangilanish davri bo‘ldi.

Birinchidan, portret va portret-kartina janrida insonning ichki dunyosi va mehnat qahramoni obrazini ochishga intilish kuchaydi.

Ikkinchidan, peyzaj va janrli kartinalarda milliy muhit va tabiat manzaralari realistik va lirik talqinda aks ettirildi.

Uchinchidan, kitob grafikasi milliy ornament va kompozision yechimlar orqali yuqori badiiy darajaga ko‘tarildi.

To‘rtinchidan, pedagogik faoliyat va Rassomlar soyuzi faoliyati ijodiy maktab shakllanishiga turtki berdi.

Shu bilan birga, haykaltaroshlik va monumental san’at sohasidagi kadrlar yetishmasligi, tashkiliy muammolar rivoj sur’atini chekladi.

Umuman, mazkur davrni milliylik va realizm uyg‘unlashgan, o‘zbek tasviriy san’atining professionallashuvi va institusional mustahkamlanishi bosqichi sifatida baholash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Такташ, Р.Х. Изобразительное искусство Узбекистана (вторая половина XIX в. — шестидесятые годы XX в.). – Ташкент: Фан, 1972. – 250 б.

2. Муҳитдинов, Нуритдин. Гўзаллик завол билмайди // Совет Ўзбекистони санъати. – Тошкент, 1987. – №6. – Б. 15–16.

3. Устабоева, Х.Д. Совет ҳокимияти йилларида Ўзбекистон санъати. – Тошкент: Қизил Ўзбекистон, Правда Востока ва Ўзбекистони Сурх бирлашган нашриёти, 1957. – 35 б.

4. Тошкент ҳақиқати газетаси. – 1956 йил 28 апрель.

5. Абдуллаев, Лутфулла. Халққа хизмат қилайлик // Совет Ўзбекистони санъати. – Тошкент, 1988. – №1. – Б. 3.